

ΦΡΟΝΤΙΣΜΑΤΑ

Ι. *Ἄττικὸς ἢ Νάξιος*; Μερικοὶ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀποβλέπουν δυσπίστως πρὸς τὴν ζήτησιν τοῦ τοπικοῦ «ἐργαστηρίου» ἤγουν τῆς τοπικῆς καλλιτεχνικῆς παραδόσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ ἀρχαῖον καλλιτέχνημα, *ὅταν τοῦτο εἶναι πλαστικὸν ἔργον* — διότι προκειμένου π.χ. περὶ ἀγγείων δὲν ἀντιλέγει κανεὶς. Συζήτησις περὶ τῶν ἀντιρρήσεων τῶν δυσπίστων δὲν ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἐδῶ ἴσως ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ, ὅτι οὔτε αἱ δυσκολίαι τῆς τοιαύτης ἐρεῦνης (αἱ ὁποῖαι εἶναι κυριώτατα δυσκολίαι *διατυπώσεως διὰ λέξεων* τῶν γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπισημαίνει ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ σκέψις) οὔτε τὰ ἐνίοτε ἀντιφατικὰ πορίσματα αὐτῆς ἢ τὰ σφάλματά μας ἀποδεικνύουν τὸ μὴ ὀρθὸν τῆς τοιαύτης μεθόδου ἢ τὴν ἀνυπαρξίαν τοιούτων τοπικῶν «σχολῶν» — ἀφ' ὅτου τοῦλάχιστον ἐδιδάχθημεν, ὅτι ἡ ἰδική μας ἄγνοια δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα (*ignorantia non est argumentum*). Πιστεύω ἀντιθέτως μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους, ὅτι ὁ ἐντοπισμὸς γλυπτοῦ τινος εἰς ὠρισμένον ἐργαστήριον, ὅπως καὶ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ἀτομικοῦ του καλλιτέχνου, ὅχι μόνον διαφωτίζει τὴν ἰδιομορφίαν τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν διὰ τὴν πρόληψιν παντοειδῶν σφαλμάτων.

Ἔθεν νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ τροποποιηθῇ ὡς πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἡ κρίσις τῶν ἀρχαιολόγων, οἱ ὁποῖοι ὠμίλησαν μέχρι σήμερον περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3858 μαρμαρίνου κούρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (πίν. I), εὑρεθέντος παρὰ τὸ Μοσχάτον (μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ν. Φαλήρου) καὶ ἀποκειμένου ἄλλοτε εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Θεσίου, δημοσιευθέντος δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ E. HOMANN-WEDERING¹. Ἦδη κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ κούρου τούτου ὡς ἀττικοῦ ἄνευ προσαγωγῆς ἐπιχειρημάτων προεκάλει εἰς τὸν γράφοντα ἀπορίας. Διότι δὲν ἦτο καθόλου φανερὸν ποία γραμμὴ διερχομένη διὰ τοῦ κούρου τοῦ Μοσχάτου ἠδύνατο νὰ ἐνώσῃ τοῦτον ἀφ' ἐνὸς μὲν μὲ τοὺς παλαιότερους δύο κούρους τοῦ Σουνίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τὸν νεώτερόν του Μοσχοφόρον εἰς μίαν οἰκογένειαν ἀπὸ ἀπόψεως φυσιογνωμίας, ἐκφράσεως καὶ πλαστικῆς διαμορφώσεως· ἐνῶ τούναντίον εἶναι αὐτόδηλον πῶς, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ὁ Μοσχοφόρος, ἡ κεφαλὴ τοῦ Λούβρου, ἡ ὀρθία θεὰ τοῦ Βερολίνου καὶ ὁ ἐκ τοῦ Κεραμικοῦ κοῦρος συνδέονται μὲ τοὺς δύο «Σουνιαράτους» ἐκείνους, μὲ τὸ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως Γοργόνειον, μὲ τὸν κοῦρον τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διπύλου — καὶ μάλιστα συνδέονται ἀνενοχλήτως μόνον ἂν φύγῃ ἀπὸ τὸ μέσον ὁ

¹ AM. 63/4, 1938/9, ἐ. πίν. 49-54. Βλ. καὶ G. RICHTER, *chische Jünglinge*, σελ. 55 ἐ. εἰκ. 57 - 59. Kouroï, ἀρ. 26 εἰκ. 98 9 + 101. E. BUSCHOR, *Frühgriechische*

κούρος του Μοσχάτου¹. Ἐκτοτε ὁ κούρος οὗτος μνημονεύεται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ὡς ἀττικός, ἄλλοτε μὲν ἀπλῶς, ἄλλοτε ὅμως μὲ περιορισμούς μαρτυροῦντας, ὅτι ἢ ἰδιομορφία του ἔχει γίνει αἰσθητή².

Νομίζω ὅτι ὁ κούρος τοῦ Μοσχάτου, μέλος ξένον καὶ ἀμήχανον εἰς τὴν ἀττικὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, γίνεται ἀμέσως κατανοητὸς καὶ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴν μόνωσίν του, ἂν προσπαθήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἰδικὴν του οἰκογένειαν. Θὰ ἦτο πρὸς τοῦτο ἀρκετὴ ἢ θετικὴ διατύπωσις τοῦ ὅλου χαρακτηῆρός του· ἀλλὰ συνήθως αἱ ἀπταὶ λεπτομέρειαι, ἐπειδὴ εἶναι ἀμεσώτερον ἀντιληπταί, θεωροῦνται (ἀδίκως νομίζω) περισσότερον ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸν κριτήριον τοῦ ἐρευνητοῦ. Ἄς γίνῃ λοιπὸν μὲ αὐτὰς ἡ ἀρχή.

Ἡ διατύπωσις τοῦ σώματος, πρῶτον, διαφέρει ἀπὸ ἐκείνην πού βλέπομεν εἰς τοὺς κούρους τῆς Ν. Ὑόρκης, τοῦ Σουνίου, τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ τὸν Μοσχοφόρον, οἱ ὅποιοι μεταξὺ στήθους καὶ μέσης δεικνύουν γραμμικῶς ἔντονον τὸ κάτω θωρακικὸν περιγράμμα, ὅπως καὶ τὰς ὑπ' αὐτὸ τέσσαρας ἢ τρεῖς ὀριζοντίας γραμμάς (Inskriptionen), ἐνῶ ὁ κούρος τοῦ Μοσχάτου τὸ μὲν θωρακικὸν σύνορον διατυπώνει ὡς ἀβαθῆ κοίλανσιν, τὰς δὲ ὑπ' αὐτὸ γραμμάς παραλείπει ὅλως διόλου³. Εἰς τὸν κούρον τοῦτον, ἐνῶ τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα ἀναμφισβητήτως θέλουν νὰ τὸν παρουσιάσουν ὡς εὐγραμμον, ὅμως κανὲν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ἐσωτερικοῦ του σχεδίου, εἴτε τῆς προσθίας εἴτε τῶν ἄλλων ὄψεων, δὲν ἔχει ἐναργῶς γραμμικὸν χαρακτηῆρα, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον ἑγγλυφος ὑπαινιγμός.

Ἡ κόμη, ἔπειτα, παρουσιάζει ἀσυνήθη εἰς τοὺς ἀττικούς κούρους γνωρίσματα. Οἱ βόστρυχοι τοῦ μετώπου εἶναι ἐκτενισμένοι σπειροειδῶς ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ὡς ἐὰν ἐξεφύοντο κάτω καὶ εἰλίσσοντο πρὸς τὰ ἄνω εἰς σπείραν, ἀντί, ὅπως εἶναι τὸ σῆμα, νὰ κατέρχωνται καταλήγοντες κάτω εἰς σπείρας. Ὁ σπανιώτερος οὗτος τρόπος ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ τῆς (ἀσφαλῶς ἐν Νάξῳ εὑρεθείσης καὶ γνησίως Ναξίου χαρακτηῆρος) κεφαλῆς κούρου ἐν Κοπεγχάγῃ. Ἀνάλογα εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ

1 Κεφαλὴ Διπύλου: RICHTER, ἀρ. 6 εἰκ. 46 - 49. BUSCHOR εἰκ. 11 - 14.—Κούρος Ν. Ὑόρκης: RICHTER, ἀρ. 1 εἰκ. 19 - 26. BUSCHOR, εἰκ. 15 - 21.—Γοργόνειον Ἀκροπόλεως: PAYNE-YOUNG, Archaic Marble Sculpt. Acrop., π. 1. H. SCHRADER (-E. LANGLOTZ-M. SCHUCHHARDT), Die arch. Marmorbildw. der Akrop., π. 184.—Κούροι Σουνίου: RICHTER, ἀρ. 2 - 3 εἰκ. 27 - 35. BUSCHOR, εἰκ. 23-28 καὶ 54 - 55.—Κούρος Κεραμεικοῦ: RICHTER, ἀρ. 8 εἰκ. 50-52. BUSCHOR, εἰκ. 56.—Θεὰ Βερολίνου: BLÜMEL, Katalog A I. BUSCHOR, Plastik d. Griechen, σ. 36 - 37. RICHTER, Archaic Greek Art, σ. 63 εἰκ. 90-91.—Κεφαλὴ Λούβρου: RICHTER, Kouroi, ἀρ. 54 εἰκ. 179 - 184. BUSCHOR, Jünglinge, εἰκ. 60. WEDEKING, Anfänge d. Grossplastik, εἰκ. 40.—Μοσχοφόρος: PAYNE-YOUNG, π. 2-4. SCHRADER (κλπ.), π. 153-154. RICHTER, Arch. Gr. Art, σ. 64 εἰκ. 92-93.

2 Οὕτω ἢ G. RICHTER, Archaic Greek Art (1949) σ. 9, παρατηρεῖ «two other Kouroi from Attica [=ὁ τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ ὁ τοῦ Μοσχάτου]... are different in quality and style; we cannot, therefore, say

that the style of the Sounion, New York, Dipylon and Kalliga statues is necessarily characteristic of the whole of Attica» (ἀστοχεῖ ὅμως τοῦ ὀρθοῦ ἢ ἀντιπαράθεσις τῶν κούρων τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ τοῦ Μοσχάτου, ὡς ἐνόητος, πρὸς τὰ λοιπὰ ἀττικά). Ὁ E. BUSCHOR, Frühgriech. Jüngerl. (1950) σ. 55 εἰσάγει τὸν λόγον περὶ τοῦ κούρου τοῦ Μοσχάτου διὰ τῶν λέξεων «andere Wege [=παρὰ ὁ ἀκέφαλος κούρος τοῦ Σουνίου καὶ ὁ τοῦ Κεραμεικοῦ] geht der in Moschato gefundene Jüngling...». Ὁ E. WEDEKING, Die Anfänge der griech. Grossplastik (1950) σ. 86 - 89 εἰκ. 46 - 7, συγκρίνει τώρα τὸν κούρον τοῦ Μοσχάτου μὲ τὴν ἐκ Νάξου καὶ Ναξίαν κεφαλὴν τῆς Κοπεγχάγης, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν ἀττικὸν χαρακτηῆρα τοῦ πρώτου. Τέλος ὁ G. LIPPOLD, Die griech. Plastik (1950, Handb. d. Arch.) σ. 43 σημ. 9, μνημονεύει τοῦτον εἰς τὸ περὶ Νάξου κεφάλαιον, ὡς «attisch. ?». Πρὸβλ. καὶ Ἄρχ. Ἐφημ. 1939 - 41 (1948) σ. 24 (N. KONTOΛΕΩΝ).

3 Βλ. καὶ RICHTER, Kouroi, σελ. 103 (ἀρ. 26).

J. FINK μνημονεύόμενα δύο παραδείγματα τοιαύτης κομμώσεως, τοῦ κούρου τῆς Μήλου καὶ τῶν γλυπτῶν τοῦ αἰτώματος τῆς Κερκύρας¹. Ὁ ἀσυνήθης τρόπος τοῦ κούρου τοῦ Μοσχάτου καὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Κοπεγχάγης εἶναι ἤδη οὐχὶ ἀσήμαντος ἔνδειξις χωρίζουσα καὶ τὸν πρῶτον ἀπὸ τὸ ἀττικὸν ἐργαστήριον, ἄγει δὲ ὄχι, βέβαια, πρὸς τὸ Κορινθιακὸν τοῦ αἰτώματος τῆς Κερκύρας, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἀνατολικώτερα. Σπανίζουσι ἀληθῶς, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν ἕως σήμερον, καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα οἱ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω σπειροειδῶς ἐλισσόμενοι βόστρυχοι. Ἴσως ὅμως δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν τρόπον τοῦτον ἡ συνήθεια τῶν ἀνατολικῶν ἐργαστηρίων νὰ παρουσιάζουν καὶ ἄνευ σπειροειδοῦς καταλήξεως τοὺς βόστρυχους τοῦ μετώπου ἐκτενισμένους πρὸς τὰ ἄνω, ὅπως εἰς τὸ σχεδὸν σύγχρονον πρὸς τὸν κούρον τοῦ Μοσχάτου χάλκινον ἀγαλμάτιον τῆς Σάμου². Ἡ κόμμωσις αὕτη τῶν βόστρυχων τοῦ μετώπου πρὸς τὰ ἄνω — εἴτε μὲ σπειροειδῆ κατάληξιν (τὸ ἀρχαῖκόν ὄνομα τῆς ὁποίας ἴσως εἶναι «κέρας», βλ. κατωτέρω) εἴτε ἄνευ αὐτῆς — φαίνεται, ὅτι ἤρρεσεν εἰς τοὺς Ἴωνας, ἀφοῦ μὲ κάπως διάφορον μορφήν ζῆ μέχρι τῶν μέσων τουλάχιστον τοῦ βου αἰῶνος³.

Ἀλλὰ καὶ τῆς ταινίας τῆς περιβαλλούσης τὴν κόμην ὁ εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ κρανίου κόμβος, τὸ «ἠράκλειον ἄμμα», δεικνύει διαφορὰν ἀπὸ τὰς προτιμήσεις τῶν ἀττικῶν καλλιτεχνῶν. Εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διπύλου, τοῦ κούρου τῆς Ν. Ὑόρκης, τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου παρακολουθοῦμεν ἐπὶ μίαν περίπου εἰκοσαετίαν τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἀττικῶν, νὰ προσλάβῃ καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο μορφήν εὐρεῖαν ἀλλὰ τεταμένην καὶ σφιγκτὴν, σχεδὸν ὀρθογώνιον, μόνον δὲ κατὰ τὰ ἄκρα εὐκαμπτον. Ἐπὶ τοῦ κούρου τοῦ Κεραμεικοῦ τὸ μέρος τοῦτο εἶναι ἐφθαρμένον, ἐπὶ δὲ τῆς νεωτέρας κεφαλῆς τοῦ Λούβρου ἡ ἀκαμψία ἔχει μὲν μετριασθῆ, ἀλλὰ συγκρατεῖ πάντοτε ὡς ἐσωτερικὸς σκελετὸς τὴν μορφήν τοῦ «ἄμματος». Ἐναντι ὅμως τοῦ «ἄμματος» τῶν ἀττικῶν τούτων κούρων τὸ τοῦ κούρου τοῦ Μοσχάτου φαίνεται σχεδὸν χαλαρῶς δεδεμένον, τεῖνον πρὸς τὴν περισσότερον ἄνετον καμπύλην, ὅμοιον κατὰ τοῦτο πρὸς τὸ τοῦ κριοφόρου τῆς Θάσου, τοῦ πρωίμου ἐν Θήρᾳ κούρου, τῆς ἐκ Νάξου κεφαλῆς τῆς Κοπεγχάγης, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς «σαμίας» Κόρης τῆς Ἀκροπόλεως ἀρ. 677. Χαρακτηριστικὸν ἀφ' ἑτέρου εἶναι πόσον ἀλύγιστον διεμόρφωσε ὁ τεχνίτης τοῦ ἐξ Ὀρχομενοῦ κούρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀρ. 9 τό, κατὰ βάσιν, ὅμοιον πρὸς τοῦ κούρου τοῦ Μοσχάτου σχῆμα (καὶ γενικώτερον οἱ Βοιωτοὶ γλύπται δέχονται, ὡς γνωστόν, ἔκτοτε ἐπίδρασιν ἐκ Νάξου)⁴.

1 J. FINK, Die Haartrachten der Griechen in der 1. Hälfte des 1. Jahrh. v. Chr. (1938) σ. 58. Πρὸβλ. τὴν ἐκ Laganello κεφαλὴν τῶν Συρακουσῶν: G. RICHTER, Arch. Greek Art, σ. 56 εἰκ. 79-80. G. DE MIRÉ-F. VILLARD, Sicile Grecque, πίν. 31-32.

2 E. BUSCHOR, Altsam. Standbild., εἰκ. 5, 7, 8. C. RICHTER, Kouroi, ἀρ. 17 εἰκ. 83-85. E. BUSCHOR, Frühgriech. Jüngerl., εἰκ. 84-85. Ἡ αὕτη κόμμωσις νοεῖται πιθανῶς καὶ εἰς τὸ ἕτερον ἐκ Σάμου χάλκινον ἀγαλμάτιον BUSCHOR, αὐτ. εἰκ. 6, 9, 10. RICHTER, ἀρ. 18 εἰκ. 86-88.

3 Βλ. J. FINK, ἔ. ἀ. σ. 66 ἔ. RICHTER, Kouroi, σ. 152

σημ. 17. BUSCHOR, Jüngerl., σ. 82 ἔ. Παραδείγματα τῆς νεωτέρας μορφῆς: Κεφαλὴ Σάμου BUSCHOR, Altsam. Standb., εἰκ. 42-44. RICHTER, Kouroi, ἀρ. 106 εἰκ. 272.—Κεφαλὴ Ρόδου Clara Rhodos VI, 78 ἔ. εἰκ. 50. RICHTER, ἀρ. 109 εἰκ. 308.—Κεφαλὴ Κωνσταντινουπόλεως (ἐκ Ρόδου ἢ Ραιδεστοῦ); RICHTER, ἀρ. 111 εἰκ. 301-2. BUSCHOR, Jüngerl., εἰκ. 90-1.—Κεφαλὴ Λονδίνου ἐκ Διδύμων RICHTER, ἀρ. 112 εἰκ. 303-4. Κλπ. Πρὸβλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1939-41 (1948) σ. 18 σημ. 8.

4 Κριοφόρος Θάσου RICHTER, ἀρ. 12 εἰκ. 71-73, 78. BUSCHOR, εἰκ. 32-34.—Πρωίμος κούρος Θήρας

Και τῆς λοιπῆς κεφαλῆς ἢ εἰκὼν δὲν συγγενεῦει μὲ τὰ ἀττικά ἔργα. Ὁ φέρον αὐτὴν λαιμός, ὑψηλὸς καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν ραδινότητα τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς, γίνεται ὑπὸ τὸ πρόσωπον σημαντικῶς στενότερος παρὰ ἢ αἰσθητῶς πλατυτέρα γνάθος. Ἀντιθέτως, εἰς τὰς γνησίαις ἀττικαῖς κεφαλῆς (Διπύλου, Μοσχόφου, Κούρου Ν. Ὑόρκης, Σουνίου, θεᾶς Βερολίνου, κεφαλῆς Λούβρου), ἡ γνάθος δὲν φαίνεται πλατυτέρα τοῦ λαιμοῦ, τοῦ ὁποῦ τοῦ περιγράμμα εἰσρέει κατὰ τινα τρόπον εἰς τὸ τοῦ προσώπου καὶ «συντήκεται» μετ' αὐτοῦ. Τὰ ὅσα εἶναι μὲν ὅμοια κατὰ τὸ γενικὸν σχῆμα μὲ τὰ τοῦ συγχρόνου του κούρου τοῦ Κεραμεικοῦ, τὰ διακρίνει ὅμως ἀπ' αὐτὰ (ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀττικά) πολὺ μικρότερα «ἀκριβεία» (*diligentia*) τῶν γραμμῶν τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον φαίνεται πάλιν ἀποβλέπον εἰς τὴν ἐκ τοῦ συνόλου ἐντύπωσιν. Εἰς τὸ στόμα τέλος ὁ γλύπτης ἐγγλύφει μαλακὰ τὰ χεῖλη καὶ συμμειγνύει αὐτὰ κατὰ τὰς γωνίας οὕτω, ὥστε ἀποδεικνύεται καταφανῶς θελγόμενος ἐκ τῶν σκιερῶν τόνων, οἱ ὁποῖοι τὰ περιβάλλον τοιοῦτου εἶδους φροντὶς λείπει ἀπὸ τὰ πυκνότερα τὴν σύστασιν καὶ στερεώτερα τὸ σχέδιον χεῖλη τῶν μνημονευθεισῶν ἀττικῶν κεφαλῶν, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραγνώριστος εἰς τὴν Ναξίαν κεφαλὴν τῆς Κοπεγχάγης.

Αἱ ἀνωτέρω ἐξετασθεῖσαι λεπτομέρειαι: ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὴν γραμμικὴν ἐνάργειαν καὶ ἀκριβείαν τοῦ σχεδίου, οἱ ἐκ τοῦ μετώπου πρὸς τὰ ἄνω ἐλίσσόμενοι βόστρυχοι, ἡ χαλαρὰ πλοκὴ τοῦ «ἥρακλείου ἄμματος», ἡ σχετικῶς λίαν πλατεῖα γνάθος, τὸ σκιερὸν μαλακὸν στόμα — καὶ μόναι αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἔχουν ὡς συνέπειαν, ὅτι μεταξὺ τῶν γνησίων ἀττικῶν ἔργων ὁ κοῦρος τοῦ Μοσχάτου ξενίζει. Ὅτι ὅμως τὸ ξενικὸν τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄθροισμα τῶν μνημονευθεισῶν λεπτομερειῶν, ἀλλὰ προϋπάρχει τούτων καὶ τὰς δημιουργεῖ, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔργου, τοῦ ὁποῦ ἐκφρασιν ἀποτελεῖ ἡ ὅλη στάσις αὐτοῦ καὶ ἡ πνευματικὴ ἰδιομορφία τοῦ προσώπου. Τὸ ἐνεργητικὸν πνεῦμα τῶν ἀττικῶν μορφῶν τῶν χρόνων τούτων, τὸ «ἔμπεδον ἐκ νεάτου πυθμένος ἐς κορυφὴν», τὰς ἀττικὰς «ὀφθαλμῶν βολὰς», ματαίως θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν παθητικὴν στάσιν τοῦ κούρου τοῦ Μοσχάτου καὶ εἰς τὸν ἀπλανῆ λογισμόν τὸν διὰ τῶν μικρῶν ὀφθαλμῶν του διαφαινόμενον¹. Ὁ κοῦρος τοῦ Μοσχάτου ἔχει ἄλλοῖα θετικὰ χαρίσματα, ἀνάλογα πρὸς τὰ τῆς Ναξίας κεφαλῆς τῆς Κοπεγχάγης, τῆς Ναξίας μᾶλλον ἢ Σαμίας Κόρης τῆς Ἀκροπόλεως ἀρ. 677, τῆς Σφιγγὸς τῶν Ναξίων ἐν Δελφοῖς, ἔτι δὲ τοῦ ὑπ' ἀρ. 10 ἐκ Πτόφου κούρου τοῦ Ἐθν. Μουσείου².

Ἐνῶ οὕτω ἡ προσπάθεια συγκρίσεως τοῦ κούρου τοῦ Μοσχάτου μὲ ἀττικά

RICHTER, ἀρ. 16 σελ. 88. Ἀρχ. Ἐφημ. 1939 - 41 (1948) σ. 5 ἔ. BUSCHOR, εἰκ. 66 - 67. — Κεφαλὴ Κοπεγχάγης From the Collections of the Ny Carlsberg Glyptotek II, 1938, 65 ἔ. εἰκ. 1 - 4. BUSCHOR, εἰκ. 68 - 70. WEDEKING, Anfänge, εἰκ. 47. — Κούρος EM ἀρ. 9 ἔξ Ὀρχομενοῦ RICHTER ἀρ. 27 εἰκ. 100, 102 - 104.

1 Ἀποβλέπον τις εἰς τὸν μικρὸν, καλῶς σωζόμενον δεξιὸν ὀφθαλμὸν του καὶ συγκρίνον τούτον μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀττικῶν δὲν ἐννοεῖ, διατὶ ὁ WEDEKING, Anfänge, σ. 89, τὸν χαρακτηρίζει μὲ τὰς λέξεις

«das weitgeöffnete strahlende Auge, das mit Anspruch blickt». Ὁ ἀριστερὸς ὀφθαλμὸς του ἀποθρασθεῖς ἐμεγεθύνθη. Ἡ δὲ κεφαλὴ τῆς Κοπεγχάγης, τῆς ὁποίας τόν (οὐδαμῶς μικρότερον) ὀφθαλμὸν ὁ WEDEKING εὐρίσκει «viel kleiner, mit prüfendem, vielleicht sogar misstrauischem, jedenfalls geschlossenerem Blick», εἶναι κατὰ 15 - 20 ἔτη νεώτερα.

2 Κούρος Ἐθν. Μουσ. 10 ἐκ Πτόφου RICHTER, ἀρ. 79 εἰκ. 241 - 46. BUSCHOR, εἰκ. 74 - 5.

ἔργα καὶ ἀνευρέσεως τῆς κοινῆς αὐτῶν φύτρας ἀποτυγχάνει, εἶναι ἀντιστρόφως ἐκπληκτικὸν πόσον πᾶν ἐκάστοτε ἀναφαινόμενον γνησίως ἀττικὸν ἔργον ἐγγράφεται εὐκόλα καὶ οὕτως εἰπεῖν «ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου» εἰς τὸν κύκλον τῶν φυσικῶν συγγενῶν του. Διδακτικαὶ εἶναι αἱ κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἀναφανεῖσαι ἀττικαὶ Σφίγγες, ἀναγνωρισθεῖσαι ἀμέσως ὑπὸ τῶν μελετητῶν¹. Ἐπίσης διδακτικὴ ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι καὶ ἡ πολὺ νεωτέρα κεφαλὴ τοῦ πίν. Π καὶ εἰκ. 1, τὸ πρῶτον δημοσιευομένη σήμερον. Εὐρεθεῖσα πρὸ πολλῶν δεκαετηρίδων ὄχι μακρὰν ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ Σουνίου (πλησίον τοῦ βορείως αὐτοῦ κολπίσκου) ἀποτελεῖ οἰκογενειακὸν κειμήλιον τῆς κ. Λίας Μαρ. Καλλιγᾶ, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ θερμότερα διὰ τὴν πρόθυμον ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως. Εἶναι ἐκ νησιωτικοῦ μαρμάρου, κατὰ τι μικροτέρα τοῦ φυσικοῦ (ὑψ. ἀπὸ τοῦ πηγουνίου μέχρι τοῦ μυχου τῆς κόμης ὑπὲρ τὸ μέτωπον 0.175 μ., μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ κρανίου 0.23, πλάτος κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς γωνίας τῶν ὀφθαλμῶν 0.115, μέγιστον βάθος κατὰ τὴν ταινίαν 0.17). Τὸ πρόσθιον μέρος αὐτῆς ἔχει ἀποκοπῆ καθέτως ἀπὸ τοῦ λοιποῦ, μολονότι δὲ ἡ τομὴ χαίνει ἐξωτερικῶς, αἱ ἐπιφάνειαι τῆς θρασέως ἐσωτερικῶς προσαρμόζονται ἀκριβῶς. Ὅπισθεν καὶ κατωτέρω τῆς ταινίας ἡ στρογγυλότης τῆς κόμης μεταπίπτει ἀποτόμως εἰς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν (ἐν μέρει ἀδρότερον καὶ ἐν μέρει ὀμαλώτερον εἰργασμένην), ἐξ οὗ συμπεραίνεται μὲν ὅτι ἡ πλευρὰ αὕτη δὲν ἦτο ὀρατὴ (ἴσως εὐρίσκετο πρὸ τοῦ τυμπάνου ἀετώματος;), δὲν εἶναι ὁμως ἀμέσως φανερὸν διὰ ποῖον πρακτικὸν λόγον ἦτο τοῦτο ἀναγκαῖον. Ἐν γένει τὰς ἀδρότερον εἰργασμένας ἐπιφανείας τῆς κόμης

Εἰκ. 1. Ὅπισθια ὄψις τῆς κεφαλῆς Καλλιγᾶ.

1 Π. γ.: ἡ πρωιμοτάτη μαρμαρίνη τῆς Ν. Ὑόρκης G. RICHTER, Arch. Attic Gravestones, εἰκ. 30-32. Τῆς αὐτῆς, Arch. Gr. Art, εἰκ. 15. Τῆς αὐτῆς, Catal. of Gr. Sculpt. Metrop. Mus. (1954) ἀρ. 10 π. XII. K. FRIS JOHANSEN, The att. Grave-Rel. (1951) 95 ε. εἰκ. 46.—Ἡ πωρίνη τῆς Κοπεγχάγης: EA 3762. Graeske Originalskulpturer, π. I. v. H. POULSEN, From the Collections II (1938) σ. 82 εἰκ. 17-19. G. RICHTER, Arch. Att. Gravest., εἰκ. 35. F. POULSEN, Catal. of anc. sculpt. (1951) σ. 21 ἀρ. 4.—Ἡ μαρμαρίνη τοῦ Κε-

ραμεικοῦ AA. 1943, 391 ε. εἰκ. 31 ε. RICHTER, Arch. Gr. Art, σ. 67 εἰκ. 101. 103. E. WEDERIKING, Anfänge, σ. 85 εἰκ. 42. K. FRIS JOHANSEN, ε. ἀ. σ. 94 σημ. 1 (ἐνθυμίζει ἀφ' ἑνὸς τὴν πηλίνην Κορινθιακὴν τῆς Καλυδῶνος G. RICHTER, αὐτ. εἰκ. 25 καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ὕδροφόρον τοῦ ἀετώματος τοῦ Τρωίλου τῆς Ἀχροπόλεως RICHTER, αὐτ. εἰκ. 104, ἣτοι φαίνεται ἀνήκουσα εἰς τοὺς περὶ τὸ 570 π.Χ. χρόνους).—Ἡ πρόψη ἐν Βιέννῃ καὶ σήμερον ἐν Κοπεγχάγῃ μαρμαρίνη: G. RICHTER, Arch. Att. Gravest., εἰκ. 51. v. H. POULSEN ἐν Med-

καὶ τοῦ πώγωνος θὰ ἐκάλυπτε χρῶμα. Ὁ πώγων χαρακτηρίζει πιθανῶς θεόν τινα, ἀφοῦ εἶναι ὄχι πολὺ συνήθεις καὶ ἔχουν εἰδικὴν αἰτίαν οἱ παγωνοφόροι ἀνδριάντες θνητῶν (Μοσχοφόρος, ἱππεὺς Ἀκροπόλεως - Rampin, κεφαλὴ Sabouroff Βερολίνου κ.τ.τ.). Φαίνεται ἀνήκουσα εἰς τοὺς περὶ τὸ 560 π. Χ. χρόνους. Μεταξὺ τῶν ἀττικῶν ἔργων ἢ κεφαλὴ Καλλιγᾶ ἀνευρίσκει χωρὶς κόπον τοὺς «φράτερας» αὐτῆς: ἡ φυσιογνωμία καὶ ὁ πνευματικὸς χαρακτήρ τὴν κατατάσσουν, μεταξὺ μὲν τῶν χρονικῶς ἐγγυτέρων ἔργων, εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἱππέως Ἀκροπόλεως - Rampin (βλέπε, πλὴν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἱππέως, τὴν κεφαλὴν Ἀκροπ. 654, καὶ περαιτέρω τὴν κεφαλὴν Ἀκροπ. 617 καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἑρμοῦ Ἀκροπ. 622)¹, ἔχει ὅμως προφανῶς καὶ ἀπωτέρους χρονικῶς συγγενεῖς: τὸν κατὰ 15 περίπου ἔτη πρεσβύτερον Μοσχοφόρον, τὴν σχεδὸν σύγχρονον τούτου ἢ ἐλαφρῶς παλαιότεραν κεφαλὴν κούρου τοῦ Λούβρου καὶ τὴν σχεδὸν σύγχρονον τούτου Σφίγγα τοῦ Κεραμεικοῦ²· μεταξὺ δὲ τῶν ἐπιγόνων τὸν κατὰ 30 περίπου ἔτη νεώτερον Κοῦρον τῆς Ἀναβύσσου³. Εἶναι δὲ ταῦτα φανερά, μολονότι ἡ φθορὰ τῆς ἐπιδερμίδος τοῦ μαρμάρου δυσκολεύει τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀτομικοῦ τεχνίτου τῆς κεφαλῆς Καλλιγᾶ· πάντως ἡ πλαστικὴ διατύπωσις αὐτῆς, συνδυάζουσα στερεότητα καὶ λεπτότητα, καὶ ἡ λάμψις τῆς ἐκφράσεως φαίνονται νὰ συνδέουν τὴν ἐξαιρέτως πνευματώδη καὶ διαυγῆ αὐτὴν μορφήν μὲ τὸ ἔξοχον ἐργαστήριον τοῦ ἱππέως Ἀκροπόλεως - Rampin.

Ὁ κοῦρος τοῦ Μοσχάτου, ἀντιθέτως, εἰς οὐδὲν ἀττικὸν «γένος» εὐρίσκει θέσιν. Ἡ ὄλη στάσις ὅμως καὶ ἔκφρασις αὐτοῦ καὶ αἱ ἀνωτέρω σημειωθείσαι λεπτομέρειαι ἐπιτρέπουν νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς αὐτὸν ἓνα ἀκόμη νησιώτην καὶ εἰδικώτερον Νάξιον, νομίζω δὲ ὅτι ὁ ἀναγνωρισμὸς οὗτος ἀποτελεῖ μᾶλλον κέρδος (διὰ τὸ Νάξιον ἐργαστήριον) παρὰ ἀπώλειαν (διὰ τὸ Ἀττικόν). Τὸ Νάξιον ἐργαστήριον συνδέεται στενῶς μὲ τὸ Σάμιον, τοῦ ὁποίου θαυμάζει προφανῶς τὰς ἀβρὰς καὶ γλυκυθύμους μορφὰς καὶ τὴν τεχνικὴν τόλμην, τόσον ὥστε συχνὰ ἐθεωρήθησαν ὡς Σάμια ἔργα αἱ κόραι τῆς Ἀκροπόλεως 677 καὶ 619, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν θὰ ἦσαν οἱ μόνοι μάρτυρες τῆς «σοφίας» τῶν Ναξίων λιθουργῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως⁴. Αἱ νάξια αὐτὰ κόραι τῆς Ἀκροπόλεως — αἱ «ἀνωφερεῖς» καὶ μᾶλλον

delelser fra Ny Carlsberg Glyptotek, 12, 1955, σ. 1 ἔ. εἰκ. 1-4.

¹ Ἱππεὺς Ἀκροπόλεως Rampin PAYNE, π. 11 a-c. SCHRADER (-LANGLOTZ κλπ.) π. 134-137. Κεφ. Ἀκροπ. 654: PAYNE, π. 11. SCHRADER, π. 94.—Κεφ. Ἀκροπ. 617: PAYNE, π. 9, 3. 10. SCHRADER, π. 95. Ἀνάγλ. Ἑρμοῦ Ἀκροπ. 622: PAYNE, π. 8, 2, 9, 4. SCHRADER, π. 177.

² Μοσχοφόρος: ἄ. σ. 20 σημ. 1. κεφ. Λούβρου: ἄ. σ. 20 σημ. 1. Σφίγξ Κεραμεικοῦ: ἄ. σ. 23 σημ. 1.

³ Κοῦρος Ἀναβύσσου (ἀνιδρύθη τῶρα εἰς τὸ Ἔθν. Μουσεῖον ἐπὶ τοῦ πιθανώτατα εἰς αὐτὸν ἀνήκοντος ἐνεπιγράφου βάρθρου τοῦ Κροΐσου Hesperia Suppl. VIII σ. 361 ἔ. π. 48, 1' βλ. BCH. 79, 1955, 208 ἔ. LULLIES-HIRMER, Griech. Plastik, εἰκ. 53-57): RI-

CHTER, Kouroi, ἀρ. 114 εἰκ. 317-21. BUSCHOR, Jüngl., εἰκ. 124-126. WEDEKING, Anfänge, εἰκ. 43.

⁴ Κόρη Ἀκροπ. 677: BUSCHOR, Altsam. Standb., εἰκ. 76. 80-83. PAYNE, π. 18-20. SCHRADER, π. 34 Κόρη Ἀκροπ. 619: BUSCHOR, αὐτ. εἰκ. 78-79. PAYNE, π. 20. SCHRADER, π. 33. Περὶ τὰ «περιρρανήτρια». ἀρ. 592 ἔ. PAYNE, π. 21. SCHRADER, ἀρ. 448-449 εἰκ. 375-382. A. RAUBITSCHKE, Dedic. from the Acrop., ἀρ. 374-376 (σελ. 65. 372 ἔ. 434) τὰ «ἀκρωτήρια» PAYNE, π. 17, 4-6, ἀνάλογα μὲ τοὺς ἀκροκεράμους τοῦ οἴκου τῶν Ναξίων ἐν Δήλῳ BCH 45, 1921, 233 εἰκ. 4 (PAYNE, σ. 12-13 καὶ 68). Περὶ τῶν μαρμαρίνων λύχνων τῆς Ἀκροπόλεως βλ. J. D. BEAZLEY, JHS. 60, 1940, 38 ἔ.

Ὁ κοῦρος τοῦ Μοσχάτου (Ἐθν. Μουσ. 3958).

Ἡ κεφαλὴ Καλλιγᾶ.

ἄχρυμοι, ἀντιτάσσουναι τὴν «συστολὴν» καὶ τὸ γωνιώδες εἰς τὴν Σαμίαν διαστολὴν καὶ σφαιρικότητα, γνήσιαι ἀπόγονοι τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Νικάνδρης — ἔχουν πρὸς τὰς σαμίας κόρας τοῦ κύκλου τῆς Ἥρας τοῦ Χηραμίου τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἔχει καὶ ὁ νέος τοῦ Μοσχάτου πρὸς τὸν μικρὸν σύγχρονόν του χάλκινον κούρον τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου¹. Ἀφ' ἑτέρου τὰ Νάξια ἔργα, μετριάζοντα τὴν δαψιλῆ ἀβρότητα τῶν Σαμίων μορφῶν καὶ τὴν ἐκθαμβωτικὴν ἀγλαΐαν τῆς τεχνικῆς των, φέρουν πλησιέστερον πρὸς τὸ Ἀττικὸν ἐργαστήριον, τόσον ὥστε π. χ. ἡ ἀσφαλῶς ἐν Νάξῳ εὑρεθεῖσα καὶ γνησίως Ναξία τὸν χαρακτῆρα κεφαλῆ κούρου ἐν Κοπευγάγῃ ἐθεωρήθη εἰς τὴν πρώτην δημοσίευσιν ὡς ἀττικὴ, μολονότι τόσον διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν περίπου σύγχρονον κεφαλὴν τοῦ Λούβρου ἢ ἀπὸ τὴν τοῦ Μοσχοφόρου². Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ ἀπόστασις τοῦ Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τὸ Νάξιον εἶναι μικρά, ἔστω καὶ ὅταν εἶναι δυσδιάγνωστος ἢ δυσέκφραστος. Διότι οἱ Ἀττικοὶ καλλιτέχναι, ἐπιχειρήσαντες τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δράκοντος (ἐφόσον βλέπομεν ἡμεῖς σήμερον) νὰ λαξεύσουν εἰς τὸν λίθον μεγάλους ἀνδριάντας, δὲν ἐτήρησαν πρὸ τῶν νησιωτῶν ὁμοτέχων τὴν στάσιν εὐτάκτου καὶ μιμητικοῦ μαθητοῦ, ἀμηχανοῦντος καὶ ὀλιγοπίστου εἰς τὰς ἰδικὰς του δυνάμεις.

Ἐν γένει, νομίζω, ὅτι ὑπερτιμᾶται προσφάτως ἐκ νέου ἡ σημασία τοῦ Ναξίου ἐργαστηρίου κατὰ τοὺς Δαιδαλικούς χρόνους, καὶ εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν γένεσιν πλαστικῆς οὐχὶ ἐξωτερικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' οὐσίαν καὶ καθ' ὁλοκληρίαν μνημειώδους³. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τὸ Νάξιον ἐργαστήριον, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα διακρίνονται δι' «εὐγραμμίαν μὴ ὑποκειμένην εἰς ἐξέλιξιν» (BUSCHOR, Frühgriech. Jüngerl., σ. 61, πρβλ. καὶ σ. 67), δυσκόλως δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ ἄλλα κέντρα «δαιδαλικῆς» τέχνης εἴτε ὑπὸ τὴν δωρικὴν εἴτε ὑπὸ τὴν ἀττικὴν εἴτε ὑπὸ τὴν ἰωνικὴν αὐτῆς μορφὴν (Δαίδαλος Κρής καὶ μαθηταὶ αὐτοῦ, Δαίδαλος Ἀθηναῖος, «Σμίλις» καὶ «Σκέλις» ἐν Σάμῳ καὶ Ρόδῳ κ. τ. τ.)⁴. Εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολον, ὅτι παρουσιάσθησαν ποτὲ ἐν Νάξῳ, ἰδίως, αἱ ἀπαραίτητοι πνευμα-

¹ Ἡρα Χηραμίου: BUSCHOR, Altsam. Standb., εἰκ. 86-89. 107. Ὁ αὐτὸς εἰς Festschrift B. Schweitzer (1955), 96 ἔ. Χάλκινος κούρος Ἡραίου Σάμου: ἄ. σ. 21 σημ. 2.

² Ἡ κεφαλὴ τῆς Κοπευγάγης ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν From the Collections κλπ., βλ. ἄ. σ. 21 σημ. 4. Ἀνεγνωρίσθη ὡς Ναξιακὴ ὑπὸ πολλῶν μελετητῶν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων: βλ. κ. SCHEFOLD, Orient-Hellas - Rom (1949) σ. 105. BUSCHOR, Jüngerl., σ. 61 ἔ. Ναξιακὸν Ἀρχεῖον 1, 1947, 1 ἔ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1939-41 (1948) σελ. 23 σημ. 7.

³ Βλ. τό, ἄλλως πράγματι ἀνανεῶσαν τὸ θέμα, βιβλίον τοῦ E. HOMANN - WEDBCKING, Die Anfänge der griechischen Grossplastik (1950. Πρβλ. Gnomon 24, 1952, 457 ἔ. [W. KRAIKER]. Mus. Helv. 8, 1951, 305 ἔ. [K. SCHEFOLD]. AJA. 56, 1952, 221 ἔ. [T. J. DUNBABIN]). Πρβλ. καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. ἔ. ἄ. σ. 21-23.

⁴ Βλ. προσωρινὴν διατύπωσιν τοιούτων σκέψεων εἰς τὸ βιβλίον «Ρόδος» (σειρὰ «Βιβλία Τέχνης» 1949)

σ. 44 ἔ. [ἀργὰ ἔλαβον γνῶσιν τῆς μελέτης τοῦ D. OHLY εἰς τὰ AM. 68, 1953, 25 ἔ. ἰδίᾳ 39 ἔ]. Εἰς τὰ λίθινα Κρητικὰ μνημεῖα προσθετέα τὰ πρόσφατα εὐρήματα τῆς Ἱταλικῆς Σχολῆς ἐκ Γόρτυνος D. LEVI, Annuario 33.4, 1955/6. Βλ. ἤδη κ. SCHEFOLD, Orient-Hellas - Rom, π. 2, 1 σελ. 78. Ἀξιοσημείωτος δὲ μένει πάντοτε ἡ μικρά, ἀλλ' ἀπολύτως μνημειώδης ὑστεροδαιδαλικὴ κεφαλὴ τῆς Ἀξοῦ ἢ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ BCH 76, 1952, 1 ἔ. π. 1 ἔ., ἀνήκουσα εἰς τοὺς περὶ τὸ 600 π.Χ. χρόνους. Ἡ αὐτόθι προτεινομένη χρονολογία (πρὸς τὰ μέσα τοῦ βου αἰ.) δὲν εἶναι δυνατή. Ἐν γένει τὸ ἐκ τῆς ἐλλείψεως εὐμεγέθων λιθίνων ἔργων ἐπιχείρημα, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπομονώνει καὶ ὑπερτιμᾷ τὸ ἐξωτερικὸν μέγεθος ὡς γνώρισμα καὶ στοιχεῖον τοῦ μνημειώδους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἰσοδυναμεῖ ἐν τοῖς πράγμασι συχνότατα πρὸς argumentum e silentio, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε ἀμφίβολου χρησιμότητος καὶ ὄχι σπανίως ἀνετράπη διὰ νεωτέρων εὐρημάτων.

τικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ προβλήματος τῆς μνημειώδους τέχνης καὶ τὴν ἐναργῆ, ἐσωτερικῶς συνεπῆ καὶ χρονικῶς διαρκῆ διατύπωσιν καὶ λύσιν αὐτοῦ. Αἱ ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ὑπάρχουσαι ὑλικάι προϋποθέσεις — οἰκειότης πρὸς τὸ μάρμαρον καὶ τὴν τεχνικὴν του — ἠνύνησαν βεβαίως κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα ἐν Νάξῳ «δαιδαλικὴν» δραστηριότητα, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι διάφορον πρᾶγμα καὶ δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ἐστὶν γενεσιουργὸν δαιδαλικοῦ πνεύματος. Οἱ δὲ Ἀττικοὶ λιθουργοί, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα μαρτυροῦν ὅτι ταχύτατα ἠσθάνθησαν ἑαυτοὺς οὐχὶ ὡς ἀπλοῦς ὁμοτέχνους, ἀλλ' ὡς ἀντιτέχνους τῶν νησιωτῶν, ἀποδεικνύουν ἐπίσης, ὅτι ἡ οἰκειότης πρὸς τὸ μάρμαρον καὶ τὴν τεχνικὴν του εἶναι μὲν χρήσιμος διὰ νὰ γίνῃ τις πρῶτος εὐρετῆς τοῦ μαρμαρίνου κεράμου (ὅπως ἐγένεν ὁ Νάξιος Βύζης), δὲν εἶναι ὅμως παντοῦ ἀναγκαῖον νὰ προηγηθῆ χρονολογικῶς τοῦ μνημειώδους φρονήματος.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐρευνηταὶ ἔχουν αἰσθανθῆ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰ Νάξια ἔργα γνωρίσματα χαρακτῆρος ἐνεργοῦ ἢ δραματικοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον γνωρίσματα φύσεως λυρικοτέρας καὶ παθητικῆς, ἰδιοσυστασίαν μᾶλλον «φυτικὴν». Ὁ BUSCHOR, μολονότι δὲν χωρίζει ριζικῶς τὸν νέον τοῦ Μοσχάτου ἀπὸ τοὺς ἀττικούς, λέγει ὅτι συγκρινόμενος μὲ δωρικοὺς φαίνεται ὡσάν νὰ «κατείχεται ἀπὸ ὑπνωδίας» (Blütenschlaf: Frühgr. Jüngl., σ. 55). Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀττικὴν εἶναι διάφορος ἢ ἰδική του «χάρις». Ὁ νέος τοῦ Μοσχάτου μὲ τὴν ἀόριστον μετέωρον στάσιν του καὶ τὴν ἀλαμπῆ ἀφρημένην ἔκφρασίν του δὲν μετέχει τοῦ Ἀττικοῦ πνεύματος· εἶναι ὄχι συνδημιουργός του, ἀλλὰ γείτων θεατῆς του· θεᾶται δὲ μὲ τὸν τρόπον ποῦ ἐπεθύμησε διὰ τὸν ἑαυτὸν του ὁ ποιητής: «... σὶ ὄνειρο τοῦ πελάου καὶ τ' οὐρανοῦ, ... — μὲ τόσο νοῦ — ὅσος φτάνει σὰ δέντρο γιὰ νὰ στέκω ...».

II. **Κέρας.** Ἴσως γνωρίζομεν τὸ ἀρχαῖκόν ὄνομα τῆς κομμώσεως τῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου μὲ σπειροειδῆ (ἐλικοειδῆ) κατάληξιν εἴτε πρὸς τὰ ἄνω εἴτε πρὸς τὰ κάτω. Τὸ χωρίον τῆς Ἰλιάδος Λ 385 (ὁ Διομήδης πρὸς τὸν Πάριον) «τοξότα, λωβητήρ, κέραι ἀγλαέ, παρθενοπίπα» ἠρμηνεύετο διαφόρως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν: «ἡ διπλῆ ὅτι κέραι οὐ τῆ τριχὶ ψιλῶς, ἀλλ' ἐμπλοκῆς τι γένος εἰς κέρατος τρόπον ἀνεπλέκοντο οἱ ἀρχαῖοι... ἔνιοι δὲ τῷ τόξῳ ἀγαλλόμενε· προείρηκε δὲ τοξότα λωβητήρ» (ΑΡΙΣΤΟΝΙΚΟΣ, ἔκδ. Friedländer, σ. 195). Ὁ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ἠρμηνεύει, κατὰ τὸν Εὐστάθιον, «κέρα ἀγλαὸν εἶπεν ἀντὶ τοῦ αἰδοίῳ σεμνυνόμενον». Ἄλλος σχολιαστής ὅμως ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς ἔρμηνείας τοῦ «κέρατος» ὡς κομμώσεως καὶ στίχον τοῦ ΑΡΧΙΛΟΧΟΥ «οἱ δὲ νεώτεροι κέρας τὴν συμπλοκὴν τῶν τριχῶν ὁμοίαν κέρατι· τὸν κεροπλάστην ἄειδε Γλαῦκον, Ἀρχίλοχος» (ΣΧΟΛ. I. A. Townleyana εἰς Ω 81). Τὴν αὐτὴν ἔρμηνείαν γνωρίζει καὶ ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (πότερα τῶν ζῳῶν φρονιμώτερα κλπ. 976F) «κέρας γὰρ τὴν τρίχα λέγεσθαι καὶ τὸ κείρασθαι διὰ τοῦτο καὶ τὴν κουράν· καὶ τὸν παρ' ΑΡΧΙΛΟΧΟΥ κεροπλάστην φιλόκοσμον εἶναι περὶ κόμην καὶ καλλωπιστήν»: πρόκειται περὶ τοῦ Γλαύκου, τοῦ «βοστρύχοισι γαύρου» (ἀπ. 60 D), τὸν ὁποῖον κατέστησε θερμῶς ἐπίκαιρον ἢ

ἀνεύρεσις ἐν Θάσφ τοῦ ἐνεπιγράφου μνήματός του «Γλανκω εἰμι μνημα τω Λεπτινεο εθεσαν δε με ωι Βρεντεο παιδες»¹.

Οἱ νεώτεροι, ἀπὸ τοῦ HELBIG καὶ ἐντεῦθεν, δέχονται ἐν γένει, ὅτι διὰ τοῦ κέρατος ἐννοεῖται ἰδιαίτερα τις ἐπιτήδευσις περὶ τὴν κόμμωσιν δὲν κατορθώθη ὁμως ἀκόμη νὰ ταυτισθῇ αὕτη ἀναμφισβητήτως πρὸς συγκεκριμένην τινὰ μορφήν κομμώσεως γνωστὴν ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν μνημείων. Ὁ HELBIG ἐρμηνεύων αὐτὴν ὡς «πλόκαμον (πλεξίδα) ἀνακεκαμμένον κατὰ τὰ πέρατα σπειροειδῶς (an den Enden spiralartig umgebogene Flechte)» τηρεῖ μὲν ὀρθῶς τὸ σπειροειδὲς ἢ ἐλικοειδὲς τοῦ κέρατος ὡς αἰτίαν τοῦ ὀνόματος τῆς κομμώσεως, εἶχεν ὁμως (ὅπως εἶναι εὐνόητον διὰ τὴν ἐποχὴν ποῦ ἔγραφε, 1884-1887) ἀσαφῆ ἀντίληψιν τῆς μορφῆς τῆς καὶ τοῦ τρόπου ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων παραστάσεων καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὴν καταστήσῃ αἰσθητὴν διὰ μνημείων τῆς τέχνης ὁμογενῶν. Ὅθεν ὁ STUDNICZKA δὲν ἐθεώρησε βεβαίαν τὴν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας τοῦ HELBIG. Ἐπίσης ἀπεκρούσθησαν τὰ παραδείγματα τοῦ HELBIG ὑπὸ τοῦ W. BREMER, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀντεπρότεινεν ἄλλην ἀδύνατον ἐρμηνείαν, τὴν ταύτισιν τοῦ «κέρατος» μὲ τὸν «κρωβύλον»².

Ἄλλη συσχέτισις τοῦ «κέρατος» μὲ συγκεκριμένην μορφήν κομμώσεως ἐπὶ τῶν μνημείων δὲν μοῦ εἶναι γνωστὴ. Δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι ἀφετηρία τῆς παρ' Ὁμήρῳ καὶ Ἀρχιλόφῳ μεταφορικῆς ἐκφράσεως εἶναι τὰ ἀγλαΐζοντα τὴν κεφαλὴν τῶν ζώων, τοῦ βοῦς ἢ τοῦ κριοῦ, κέρατα καὶ μάλιστα ἢ σπειροειδῆς ἔλιξ τῶν δευτέρων. Ἄν τοῦτο εἶναι ἀκριβές, δυνάμεθα, μετ' ἐπιφυλάξεως, νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἢ σπειροειδῆς ἔλιξ τῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου, ὅπως τὴν βλέπομεν εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν κούρων, μὲ ἰδιαίτερος δὲ διαπρεπῆ μορφήν εἰς τὸν κοῦρον τοῦ Σουνίου (ἀλλὰ π.χ. καὶ εἰς τὴν Σφίγγα τοῦ Κεραμεικοῦ ἄ. σ. 23 σημ. 1 καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν Rampin), ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ «κέρας» καὶ ὅτι εἰς τοιαύτην μορφήν ἀναφέρονται ὁ Ὁμηρος καὶ ὁ Ἀρχίλοχος. Ὁρθότατα βεβαίως ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ Buschor καὶ τῶν μαθητῶν του, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ταυτίζωμεν ἀμέσως τὴν ἐν τῇ τέχνῃ παράστασιν τῆς κομμώσεως μὲ τὴν ἐν τῇ ζωῇ κόμμωσιν, ἂν δὲν προηγηθῇ μεθοδικὴ ἐξέτασις καὶ ζύγισμα τῶν συνηθειῶν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἢ ὁποῖα ἄλλοτε ἀπλοποιεῖ καὶ ἄλλοτε πλουτίζει τὰ φυσικὰ δεδομένα, διότι ἄλλως κινδυνεύομεν νὰ ἐκλάβωμεν τὸ καλλιτεχνικὸν σχῆμα ὡς φυσικόν³. Δυσκόλως ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ, ὅτι οἱ βόστρυχοι τοῦ μετώπου τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου εἶχον ἀκριβῶς τὴν μορφήν αὐτὴν ἐν τῇ πραγματικότητι, ἐν γένει δὲ δικαίως παρατηρεῖ ὁ FINK, ὅτι διὰ τῆς σχηματοποιήσεως τῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου ἢ ἀρχαϊκῆ τέχνη ἐκφράζει τὴν ἀφθονίαν αὐτῶν. Μ' ὅλα ταῦτα οἱ ὑπὲρ

1 Τὰ χωρία παρατίθενται καὶ ὑπὸ τοῦ EBELING, Lex. Hom. λ. κέρας σ. 765 ἔ. Βλ. καὶ AMEIS-HENZE, Ilias Anhang IV, σ. 107. DIEHL, Anth. Lyr. APXIAOXOY ἀπ. 59 testim. Τὸ μνήμα τοῦ Γλαύκου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ J. ROUILLOUX. BCH, 79, 1955, 75 ἔ. (βλ. καὶ 78 ἔ.).

2 HELBIG, Das Homer. Epos², 241 ἔ. STUDNICZKA,

Beiträge zur Gesch. d. altgriech. Tracht, 1886, σ. 60 σημ. 13. W. BREMER, Die Haartracht des Mannes in arch.-griech. Zeit, 1911, σ. 49 ἔ. — Πρβλ. J. FINK, Die Haartrachten d. Griechen κλπ., σ. 12 σημ. 12.

3 J. FINK, ἔ. ἄ. σ. 1 ἔ. καὶ σποράδην πολλαχοῦ. BUSCHOR, Griech. Jüngerl., σ. 82 ἔ. Καὶ ἤδη ὁ STUDNICZKA, ἔ. ἄ.

τὸ μέτωπον καταλήγοντες βόστρυχοι τείνουν καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἀφ' ἐαυτῶν πρὸς τὴν σπειροειδῆ ἔλιξιν — μάλιστα ἂν εἶναι, ὅπως αἱ τοῦ Ὀδυσσέως (ζ 231) «οὔλαι... ὑακινθίνῳ ἄνθει ὁμοῖαι». Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἠδύναντο εὐκόλως νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὴν ἔλικα ταύτην τῶν βοστρύχων τὴν εἰκόνα οἰκείου εἰς αὐτοὺς πράγματος, τοῦ κέρατος, καὶ νὰ προτιμήσουν τοῦτο τὸ ὄνομα διὰ νὰ καταστήσουν ἀμέσως αἰσθητὴν τὴν ἔλικοειδῆ αὐτῶν μορφήν (χαρακτηριστικὸν τοῦ πόσον οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες προτιμοῦν ἀντὶ τοῦ ἀφηρημένου καὶ γενικοῦ τὸ μορφικῶς συγκεκριμένον εἶναι, ὅτι ἀκόμη εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} αἰ. π. X. ὁ μαθηματικὸς ΟἶΝΟΠΙΑΗΣ ὀνομάζει τὴν κάθετον γραμμὴν «ἀρχαῖκῶς κατὰ γνώμονα» [= τὸ ἡλιακὸν ὥρολόγιον] Diels⁵ I 395, 13, τὰς δὲ ἴσας γωνίας οἱ ἀρχαῖοι ὀνομάζουν «ὁμοίας» Diels⁵ II 421 προσθ. εἰς 79, 11 ἐ.). Τὸ φυσικὸν τοῦτο δεδομένον τῶν ὑπὲρ τὸ μέτωπον κερατοειδῶς ἐλισσομένων βοστρύχων ἡ ἀρχαῖκή τέχνη ἀπεσαφήνισεν ἔτι μᾶλλον καὶ ἐκάλλυνε διὰ τῆς μορφῆς τὴν ὁποῖαν βλέπομεν εἰς τοὺς κούρους. Ἄλλ' ἡ αὐτὴ κόμμωσις ἐννοεῖται καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα τῆς μικροτεχνίας τοῦ 7^{ου} αἰ. (εὐκόλως ἀνευρισκόμενα μὲ τὴν βοήθειαν τῶν E. PFUHL, Malerei u. Zeichnung d. Gr., καὶ F. MATZ, Geschichte der griech. Kunst I 2)· διὰ δὲ τῆς ἐκ Σπάρτης γυναικείας κεφαλῆς BSA 29, 190 π. 1 (= JENKINS, Dedalica, π. 1, 1 MATZ, ἔ. ἀ. πίν. 65 b), ἡ ὁποία φαίνεται οὕσα ἐν ἀπὸ τὰ παλαιότερα, ἂν μὴ τὸ παλαιότερον ἕως σήμερον γνωστὸν παράδειγμα παραστάσεως τῶν ἐλικοειδῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου, φθάνομεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7^{ου} αἰ., ἥτοι οὐχὶ πολὺ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου (ἡ κεφαλὴ εἶναι γυναικεία, τοῦτο ὅμως δὲν βλάπτει). Ἡ γεωμετρικὴ τέχνη δὲν παριστάνει τρόπους κομμώσεως (βλ. FINK, ἔ. ἀ., 7 ἐ.), εἰς τοὺς προϊστορικοὺς δὲ χρόνους εἶναι φρονημώτερον πρὸς τὸ παρὸν νὰ μὴ ἀνέλθωμεν, διότι ὑπάρχει μέγα χρονολογικὸν κενὸν μετὰ τῆς ἐκ Σπάρτης κεφαλῆς καὶ π. γ. τοῦ ἐκ Φαιστοῦ MM III πλαστικοῦ ἀγγείου Antiqu. Crét. II, πίν. 50. BOSSERT, Alt-Kreta², 109 =³294 (περὶ τοῦ ὁποίου βλ. καὶ RODENWALDT, Ἐπιτύμβιον Τσουντα, σελ. 429 σημ. 6). Ἐνοχλητικὸς ὅμως διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ ὀμηρικοῦ «κέρατος» καὶ τῶν ἐλικοειδῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου τῶν κούρων εἶναι ὁ ἐνικὸς ἀριθμὸς τοῦ ὀμηρικοῦ στίχου («κέραι ἀγλαέ». ὅχι «κέρασιν ἀγλαέ»), ὅπως μοῦ παρατηρεῖ ὁ φίλος καθηγητῆς Ἰ. Καριδῆς. Μολονότι ἡ ἐκ τοῦ ἐνικοῦ ἀριθμοῦ δυσκολία δὲν εἶναι ἴσως ἀνυπέρβλητος, ἐν τούτοις ἡ ἀντίρρηση δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπηθῇ.

Διαφοριστικὸν τοῦ ζητήματος εἶναι ἴσως καὶ τοῦτο: Ὁ FURTWÄGLER ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἰωνικοῦ βωμοῦ τῆς καιρειτανῆς ὑδρίας τοῦ Βουσίριδος, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ δεξιὸν ἀνώτερον ἄκρον δεικνύει τρεῖς ἐπαλλήλους σπείρας ἐλισσομένας ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἐνεθυμήθη αὐτομάτως τὸν ἀρχαῖον ὄρον «βωμὸς κεραοῦχος». Ἡ ὑπὸ τοῦ FURTWÄGLER συσχέτισις αὕτη τῆς ἐλικοειδοῦς σπείρας καὶ τοῦ «κέρατος» διατηρεῖ τὴν ἀξίαν της ὡς αὐθόρμητος ὀπτικὴ ἐντύπωσις ἀκόμη καὶ ἀφοῦ κατεδείχθη ὑπὸ τοῦ C. WEICKERT ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἔλικες, τόσον εἰς τὸν βωμὸν τῆς ὑδρίας ὅσον καὶ εἰς πραγματικοὺς ἰωνικοὺς βωμοὺς σωθέντας μέχρις ἡμῶν, πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν λογικῶς ὡς ἡ *πλαγία ὄψις* τῶν τριῶν σειρῶν ἰωνικῶν

«ῥῶν» τὰ ὅποια κοσμοῦν τὴν πρόσοψιν τοῦ βωμοῦ καὶ τὰ ὅποια, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ ἐκδήλως φυτικός χαρακτήρ των, πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν ὡς φύλλα¹. Τὴν αὐτὴν ἀξίαν τῆς αὐθορμήτου ὀπτικῆς ἐντυπώσεως, τοῦλάχιστον, διατηρεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα προταθεῖσα ταύτισις τοῦ «βωμοῦ κεραούχου» με βωμοὺς τῶν ὁποίων ἡ ἀνωτάτη πλάξ, ἡ ἐπίστεψις, σχηματίζει κατὰ τὰ δύο ἄκρα τῆς προσόψεως ἀνὰ μίαν σπειροειδῆ ἕλικα, ὅπως τὴν βλέπομεν εἰκονιζομένην εἰς πολλὰς ἀγγειογραφίας ἀπὸ τοὺς ἀρχαῖκούς ἀκόμη χρόνους, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι, π. χ. εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἀφροδίτης Ἡγεμόνης τῶν ἐτῶν 212-202 π. Χ.². Θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἐπικαλεσθῆ τις καὶ τὸν ὄρον «βωμὸς κεραούχος» ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας τοῦ κέρατος ὡς σπειροειδοῦς ἕλικος ὁμοίας πρὸς τὴν μορφήν τῶν μετωπικῶν βοστρύχων τῶν κούρων. Καὶ ἐδῶ ὅμως προκαλεῖ δισταγμὸν ὄχι μόνον τὸ ἀβέβαιον τῆς ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρμηνείας τοῦ «βωμοῦ κεραούχου», ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ὁ ὄρος οὗτος (κατὰ τὸ LIDDELL-SCOTT) παραδίδεται ἅπαξ μόνον καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ ἐλληνιστικοῦ ἐπιγραμματοποιοῦ ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΤΟΥ ΣΙΔΩΝΙΟΥ (2^{ος} αἰ. π.Χ.): «Τριτογενές, Σώτειρα, Διὸς φυγοδέμνιε κούρα, Παλλάς, ἀπειροτόκου δεσπότη παρθενίης, βωμόν τοι κεραούχον ἐδείματο τόνδε Σέλευκος, Φοιβείαν ἰαχὰν φθεγγομένου στόματος» (Παλ. ΑΝΘ. VI 10, βλ. καὶ τὴν ἔκδ. P. Waltz, Coll. Budé, III σελ. 30 σημ. 4). Ὁ ὄρος ἐφηρμόσθη ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν εἰς ἐλληνιστικορρωμαϊκὸν τύπον βωμοῦ, πολλαχόθεν γνωστὸν, τετράπλευρον δὲ καὶ φέροντα εἰς τὰς τέσσαρας ἄνω γωνίας ἀνὰ μίαν τριγωνικὴν ἀπόφυσιν ὡς ἀκρωτήριον. Δὲν κατέστη ὅμως καὶ πάλιν βέβαιον ὅτι «βωμοὶ κεραούχοι» εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἐλληνιστικοὶ οὔτοι μετὰ τὰ τριγωνικὰ ἀκρωτήρια³. Θεωρητικῶς ὁ ὄρος θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ παλαιότερος τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὅποτε μόνον εἰς βωμοὺς μετὰ ἐλικοειδεῖς καταλήξεις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῆ· ἀλλὰ τοῦτο ἐπίσης δὲν ἀποδεικνύεται. Ὡστε πρὸς τὸ παρὸν οὐδὲν βέβαιον πορίζομεθα ἐκ τοῦ ὄρου «βωμὸς κεραούχος». Εἶναι πάντως χαρακτηριστικόν, ὅτι εἰς δύο περιπτώσεις, ὅπως εἶδαμεν, τοῦτον τὸν ὄρον ἀνεκάλεσεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν τὸ ἐλικοειδὲς κόσμημα τοῦ βωμοῦ.

Ἐν συνόψει, θεωρῶ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν ταύτισιν τοῦ παρ' Ὀμήρω καὶ Ἀρχιλόφω «κέρατος» μετὰ τὰς ἐλικοειδεῖς σπείρας τῶν μετωπικῶν βοστρύχων τῶν κούρων ὡς τὴν μᾶλλον πιθανὴν ἐρμηνείαν καὶ σύμφωνον μετὰ τὸ ἀρχαῖκὸν πνεῦμα. Ἡ παροῦσα παρεκβολὴ δὲν κατώρθωσε νὰ προσαγάγῃ ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις τούτου, προσεπάθησεν ὅμως ἀνασύρουσα τὸ πρόβλημα ἐκ τῆς σιωπῆς νὰ θέσῃ ἐκ νέου τὰ δεδομένα αὐτοῦ καὶ οὕτω νὰ βοηθήσῃ ἴσως εἰς λύσιν δεκτὴν ἀπὸ ὅλους.

X. I. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

¹ F. R. I 256 πίν. 51. C. WEICKERT, Das lesb. Kymation, 40 ἐ. (ἡ σημείωσις τοῦ PFUHL, M.u.Z. I 184 «zu dem Altar κεραούχος vgl. Weickert κλπ. εἶναι παραπλανητικὴ, διότι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Weickert καταλύει ἴσια-ἴσια τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Furtwängler).— Προβλ. τὰ βάρβαρα ἀετῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς Θενάτα

τοῦ Ἀμνισοῦ, Κρητ. Χρον. 7, 1953, 358 ἐ. (Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ).

² G. WELTER, AA. 1939, 35 ἐ. C. YAVIS, Greek Altars, 178, 2.

³ W. DEONNA, BCH. 58, 1934, 381 ἐ., πρὸ πάντων 428, ἐ. 435 ἐ. C. YAVIS, ἔ. ἀ. σ. 165 ἐ.